

SAĞLIK BİLİMLERİNDE VE YÖNETİMİNDE ETİK

SAĞ402U

KISA ÖZET

1. ÜNİTE ETİK KAVRAMI, KURAMLARI VE TÜRLERİ

GİRİŞ

Bu ünite de kitabımızın diğer ünitelerine temel oluşturacak etik ve etikle ilgili kavramlar, bu kavramların benzerlik ve farklılıkları, etiğin tarihsel gelişimi, etik türleri, etik kuramları ve uygulamalı etik türleri konuları ele alınmıştır.

ETİK VE ETİKLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Çalıştığımız alana bağlı olarak, etik ile ilgili birçok kavramı birbiriyle ilişkilendirebiliriz. Burada konumuz sağlık bilimleri ve yönetimi olduğundan etik ile ilgili kavramları bu çerçevede ele alacağız. Etiğin ne olduğunu anlayabilmemiz için öncelikle etikle ilgili ve çoğu zaman etikle karıştırılan kavramların neler olduğunu bilmek gerekir. Bunların başında ahlak ve hukuk kavramları gelmektedir.

Ahlak

Ahlak, Türkçe Sözlük'te; "(1) Bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçim ve kuralları, aktöre, sağtöre ve (2) Huylar" (TDK, 2019) olarak tanımlanmaktadır. Günlük dilde ahlakın, sıklıkla kişisel yaşamla, özellikle cinsel alışkanlıklar ve kurallarla ilişkilendirildiğine tanık oluruz (Haynes, 2002). Örneğin; bir çalışan rüşvet karşılığı işini yaptığında, bazı kültürlerde bu kişi ahlaksız olarak nitelendirilmez. Hatta bazı toplumlarda kişilerin yürümesi için rüşvetin yaygın bir davranış olarak benimsendiğini görürüz.

Ahlak kavramı, "bir kişinin, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çerçevesinin vb. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı" (Özlem, 2010) veya "bir toplumdaki bireylerin benimsedikleri, uymak zorunda oldukları ilkelerin ve kuralların tümü" (Köknel, 2006) şeklinde tanımlanabilir.

Etik

Etik, "insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran ilke, kural ve değerler bütünü" (Cevzici, 2008) veya "insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlaki sorunlarını ele alıp konu olarak incelemek" (Akarsu, 1998) biçiminde de tanımlanabilir.

Etik, insanlara "işlerin nasıl yapılması gerektiğini" belirlemede yardımcı olan yol gösterici değerler, ilkeler ve standartlar sunar. Aynı zamanda etik, felsefi bir süreçtir. Bu süreç, karar alırken ve uygularken belirli ilkelere ve standartlara bağlı kalınmasını gerektirir (Şen, 2012: 10'dan akt. Aktaş, 2014).

Etik kavramı yaşamımızda karşımıza üç farklı yolla çıkabilir. Bunlardan birincisi; felsefenin bir ana alanı olarak etik davranışlar bağlamında iyinin ne olduğu ve nelerin iyi olduğu konusunun ele alınmasıdır. İkincisi; toplum yaşamında etiğin karşılığı, insanların birbirleriyle ilişkilerinde neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiğiyle ilgili bir kurallar kümesidir. Sonuncusu ise, belli bir alanda etkinlik gösteren kişilerin uymaları gereken kuralların belirlendiği ve o alana özgü uygulamalarda istendik davranışların irdelendiği meslek etikleridir.

Hukuk

Hukuk kurallarını ahlak kurallarından ayıran en temel özellik hukuk kurallarına uyulmaması hâlinde kişilerin bir yaptırım ile karşı karşıya kalacak olmasıdır. Hukuk kuralının ihlali durumunda belli bir kamusal güç, kendisine tanınmış olan yaptırım gücünün devreye girmesini sağlar. Günümüzde bu zorlama gücüne sahip kamusal otorite, esas olarak devlettir.

Devletin iradesi dışında oluşan genel hukuk ilkeleri ile örf ve âdet kuralları da hukuk düzeninin kapsamı içinde yer alır. Ancak bunların bağlayıcılık niteliği kazanmaları, pozitif hukuk tarafından tanınmış olmalarına bağlıdır (Yüksel, 2002).

Etik Ahlak ve Hukuk Kavramları ile İlişkisi

Etik ile ahlak kavramlarının ilişkisine baktığımızda bu iki kavramın kimi zaman aynı anlamda kullanıldığını ancak içerik bakımından farklı olduklarını görebiliriz. Genel anlamda etik, ahlak felsefesi bağlamında; ödev, yükümlülük, sorumluluk, gereklilik ve erdem gibi kavramları inceleyen, doğruluk ve yanlışlık, iyi ve kötü ile ilgili ahlaki yargıları ele alan, ahlaki eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan felsefe dalıdır (Cevizci, 1993).

Etik hukuk ilişkisine baktığımızda günlük yaşamımızda bu iki kavramla birçok alanda karşılaştığımızı görürüz. Etik kurallardan türetilen ya da onlara uygun düşen meşru normlar olmaksızın, hukuk kuralları “iyi” yasalar olamazlar ve yasanın en üstün şey olmasını sağlayamazlar (Davran, 2009).

İnsan davranışlarının etik ve yasalılığı açısından dört alternatif durum söz konusudur:

- 1. Etik ve yasal olan** (Örn. vergilerin zamanında ödenmesi).
- 2. Etik olan ancak yasal olmayan** (Örn. bir kamu görevlisinin, parasını bir kapkaççıya kaptırdığı için ödemesini son ödeme tarihinden sonra yapmak isteyen bir emeklinin bu talebini kabul etmesi).
- 3. Etik olmayan ancak yasal olan** (Örn. bazı kamusal ya da özel mal ve hizmetlerin bedellerinin makul olarak adlandırılabilir düzeyin çok üstünde belirlenmesi).
- 4. Etik olmayan ve yasal olmayan** (Örn. hırsızlık yapmak).

Etik İlke

Etik ilke, farklı çevrelere özgü temel yaklaşımlara ve davranışlara yön gösteren ve ölçüt oluşturan en genel, temel ve soyut kuralları ifade eder (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007). Herhangi bir etik yargıya varmak için bireyin birtakım temel ilkelere gereksinimi vardır. Normatif bir çalışma alanı olan etikte, hukukta olduğu gibi genel kurallardan özel yargıya ulaşabilmek “tümden gelimsel” (dedektif) bir mantık işlemi gerektirir.

Etik Kural

İlkeler soyut ve belirsizdir. Bu nedenle ilkelerin davranışlara yansiyabilmesi için genellikle daha somut hedeflere bir başka ifadeyle kurallara ihtiyaç vardır. Bu kapsamda kurallar, ilkelere uygun eylem yolları olarak tanımlanabilir. Etik kurallar, etik ilkeler gibi davranışlara yön gösteren ve ölçüt oluşturan, etik ilkelere göre daha özel ve somut olan ve etik ilkelerden türetilen düzenlemelerdir (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

Etik Değer

Değer, nesne ya da kavramlar arasında bazılarını önem verme ya da belli bir anlam yüklemesidir. Etik değerler, zihinde davranışı belirleyen düşünme süreçleri için ölçüt, toplum ölçeğinde davranışı düzenleyen kurallar için bir kaynaktır. Etik değer, davranışlara yön gösteren ve onları gerekçelendiren bir öneri veya yönerge biçiminde açıklanabilir (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

Etik Kod

Herhangi bir yaşam alanında “iyi” olarak kabul edilen etik değerler kendilerini alışkanlık, kural, ilke ya da standartlar olarak gösterirler. Bir meslek ya da uygulama alanında bu etik öğeler bir araya gelerek etik kod adını taşıyan yazılı dizgeleri oluşturur. Bir meslek kodunda yer alan öğelere, her meslek üyesinin uyması gerekmektedir.

Etik Sorun

Davranışı belirleyen zihinsel süreçte veya davranışı düzenleyen toplumsal ortamda etik sorunlar ortaya çıkabilir. **Etik sorunlar**, bir davranışın iyi olup olmamasıyla ilgili tereddütlerin veya itirazların ortaya çıktığı durumlar olarak tanımlanabilir.

Etik İkilem

Kurala bağlanmamış durumlarda karar vericinin yaşadığı seçim sorunudur. Etik ikilemlerde farklı ilkelerin ve kuralların yol gösterici olarak eş zamanlı ve birbirine yakın ağırlıkta devreye girmesi, her birinde farklı bir davranış seçeneğinin yeğlenmesi söz konusudur. Bu durumda bir ilkeye uygun davranmak bir diğerine aykırı olmayı, bir başka ifadeyle birini korurken ötekini harcamayı zorunlu kılmaktır (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

Etik İhlal

Etik ihlal, mesleki eylemi düzenleyen standart kuralların çiğnenmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle etik ihlali, davranışın belli bir veya birkaç ilkeye veya kurala tereddüde yer bırakmayacak biçimde aykırı olmasını ifade eder (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

ETİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Etığın tarihsel gelişimi sağlık bilimleri ve yönetimi açısından iki boyutta ele alınabilir. Birinci boyutta etiğin tarihsel gelişim süreci genel işletme ve iş ahlakı alanındaki gelişmeler temel alınarak incelenebilir. İkinci boyutta ise, insan katılımcılarla ve hayvan deneklerle gerçekleştirilen tıp araştırmaları alanındaki gelişmeler dikkate alınarak tıp etiğinin tarihsel gelişimi bağlamında açıklanabilir.

İşletme/Sağlık Yönetimi Açısından Etiğin Tarihsel Gelişimi

İş örgütleri ve iş ahlakı alanındaki gelişmeler ışığında etiğin tarihsel gelişimi kısaca böyle özetlenebilir: İşletmelerde karar verme sorumluluğundaki kimselerin (sahip ve yöneticilerin) ve işletmelerin sosyal ve ahlaksal sorumluluklarını ifade eden kavramın geçmiş, milattan önceye kadar dayandırılabilir.

Tıbbi Araştırmalar Açısından Etiğin Tarihsel Gelişimi

Tıpta insan katılımcılarla veya hastalarla yapılan araştırma alanındaki gelişmeler ışığında etiğin tarihsel gelişiminin uzun bir geçmişi olduğu söylenebilir. Tıptaki çok önemli ilerlemeler insanlar üzerinde yapılan deneylerle sağlanmıştır. İnsanlar üzerindeki tıbbi deneylerle ilgili anlayışlar ve yaklaşımlarda tarihi süreç içinde çok ciddi değişim olmuştur. Tıbbi araştırmalar açısından etiğin tarihsel gelişimi farklı biçimlerde sınıflandırılarak incelenebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Tıp Etiğinin Tarihsel Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Özellikle Nürnberg Code (1947) ve Helsinki Bildirgesi (1964) ile başlayan süreçte insan katılımcılarla yapılan tıbbi araştırmalar için dünya genelinde etik kılavuzlar hazırlanmış ve araştırmaya katılan insanları korumaya yönelik önlemler alınmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar insan haklarına ve temel etik ilkelere aykırı araştırmalar yapılmaya devam edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası etik ihlali olan tıbbi araştırma örnekleri aşağıdaki paragraflarda kısaca açıklanmıştır (Uslu, 2007):

- **Tuskegee-Frengi çalışması:** Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1932- 1972 yılları arasında Alabama Tuskegee'deki halk sağlığı kliniğinde yürütülmüştür.
- **Willowbrook hepatit denemeleri:** Bu denemeler 1956-1980 yılları arasında New York'taki Willowbrook Eyalet Okulunda yapılmıştır. Saul Krugman ve Joan Giles adlı araştırmacılar viral hepatitin doğal seyrini incelemek üzere zekâ geriliği olan çocuklara hepatit hastalarının dışkı ekstresini yedirerek onlara hepatitin bulaşmasını sağlamışlardır.
- **Musevi kronik hastalıklar deneyi:** New York Musevi Kronik Hastalıklar Hastanesinde kanser hastalarının bağışıklık olarak reddedilip edilmeyeceklerini incelemek amacıyla yaşlı ve kronik hastalığı olan 22 hastaya, kendilerine bilgi vermeden ve yazılı onay almadan canlı kanser hücresi zerk edilmiştir.
- **Soğuk savaş dönemi denemeleri:** Soğuk savaş döneminde binlerce sivil ve asker personel üzerinde, katılımcıların bilgileri olmadan, Amerikan Hükümeti tarafından desteklenen ve radyasyonun insan sağlığına etkileri üzerinde yoğunlaşan bazı tıbbi denemeler gerçekleştirilmiştir.

ETİK TÜRLERİ

Etik türleri çoğu kaynakta betimleyici etik, normatif etik ve meta-etik olarak sınıflandırılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu üç etik türüne bir de uygulamalı etik eklenmektedir. Bu bölümde uygulamalı etik ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu nedenle burada, betimleyici etik, normatif etik ve meta-etik açıklanmıştır.

Betimleyici Etik

Betimleyici etik, bilimsel ya da betimsel yaklaşımın ahlak alanına uygulanmasını ifade eder. Bu etik anlayış, norm bildirmek ya da kural koymak yerine, sadece insan eylemlerini gözlemleyerek eylemlerin sonuçlarını betimler.

Normatif Etik

“Normatif ” kelimesi, norm kelimesinden gelmektedir. **Norm**, yargılama ve değerlendirmelerin kendisine göre yapıldığı ölçüt; uyulması gerekli olan kural olarak tarif edilebilir.

Normatif etik ise, insanlara hayatları sırasında rehber olur ve böylelikle de onlara kullanacakları normları sağlar.

Meta-Etik

Meta-etik kuramlar, etiğin ve ahlaki yargıların doğası, gerekçelendirilmesi konularıyla ilgilenir. Başka bir deyişle meta-etik normatif etiğin koymuş olduğu ahlaki yargılar üzerine tartışmakta ve bu yargılarda geçen kavramları analiz etmektedir

ETİK KURAMLAR

Genel anlamıyla kuram, belirli bir bilim alanına yönelik ilkeler, varsayımlar, açıklamalar, vb. bütünüdür. Etik konusunun anlaşılmasında etik kurumların önemli bir yeri vardır. Etiğin kapsamı ve çalışma alanı, etiğe yönelik farklı bakış açıları, etik kuramlar yoluyla açıklığa kavuşur.

Normatif Etik Kuramlar

Normatif etik; ahlaki, felsefenin normlar koyan bir alanı olarak kabul etmektedir. Normatif etik, insanların değerlendirmelerinin ve eylemlerinin çoğu zaman normlar tarafından belirlendiğine vurgu yapar. Dolayısıyla normatif etik, nasıl etik yaşanması gerektiğini anlatır.

Teleolojik-Sonucu Kuram

Teleolojik kurama göre, bir eylemi iyi ya da kötü olarak adlandırabilmek için eylemin sonucuna bakmak gerekir. Bu kuram iki temel yaklaşıma dayanır. Birincisi, insan varlığı için değerli olanın ne olduğu hakkındaki iddiadır. İkincisi ise, bir eylemin haklı olarak kabul edilebilir olup olmayacağı, sadece söz konusu eylemin değeri en üst düzeye çıkarıp çıkarmadığı ile ilgilidir.

Egoizm

Egoizm herhangi bir bireyin, başkalarına karşı ne bir yükümlülüğe mecbur ne de bir fedakârlığa katlanmak zorunda olduğunu öne sürerek davranışların ancak bireyin kendisi için en yüksek iyiye izin vermesi durumunda yerine getirilmesi gerektiği iddiasındadır. Bu çerçevede egoistler, bir davranışın doğruluğunu ölçerken, kendileri için en iyi ve en uzun vadeli kazançları esas alırlar

Deontolojik (Ödev) Kuramlar

Deontoloji, Yunanca ödev anlamına gelen deon ile bilim anlamına gelen ve Yunanca logos sözcüklerinin birleşimi olup ödev bilimi anlamına gelmektedir. Buna göre, insanın birtakım ödev ve yükümlülükleri vardır. Belirli eylem türleri özü itibarıyla doğrudur. Deontoloji, doğru kabul edilen eylemlerin sonuçlarına bakılmaksızın hayata geçirilmesini savunur (Cevizci, 2005).

DİKKAT: Etik ile deontoloji arasındaki en belirgin fark sudur: Etik, henüz çözümlenmemiş, yerleşik normların dışında kalan sorunlarla ilgilenir ve bu açık uçlu sorunlarda ilkelerin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapar. Etiğin üzerinde çalıştığı sorunlar çözüme kavuştuğunda ve çözümle ilgili normlar belirginleştiğinde bilgiler artık deontolojinin konusu hâline gelmiş sayılır.

Erdem Etiği Kuramı

Erdem etiği normatif etik kuramlar kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak erdem etiği kuramı, ödevlere ve kurallara odaklanan deontolojik kuram ve sonuçlara odaklanan teleolojik kuramın aksine, sahip olduğu erdemle kişinin ahlaki karakterini tanımlamaktadır.

Meta-Etik Kuram

Meta-etik ya da üst etik ahlaki yargıların statüsü ve metodolojisi üzerine odaklanır. “Ödev”, “iyi”, “kötü”, “doğru”, “yanlış” gibi terimlerin anlamları, ahlaksal yükümlülüğün doğası, insanların kanaatlerinden bağımsız bir ahlaki gerçeklik ve doğruluk alanının olup olmadığı, ahlaki bakımdan doğru veya yanlış olanla ilgili inançların akılcı bir biçimde nasıl savunulabileceği gibi sorunları ele alır.

Görecelik

Göreceliğin anlamı bir şeyin, bir şeye ya da başka şeylere göre olma durumudur. Örneğin, nesnelere görünüşü, insanın psikolojik durumuna göre değişir. “X, Y’ye göredir” dediğimizde, Y’den bağımsız olarak X’in belirli bir şey olmadığını söyler ya da ima eder

UYGULAMALI ETİK VE TÜRLERİ

Uygulamalı etik, normatif etik kuramlarını belirli pratik sorunlara uygulayan bir etik dalıdır. Örneğin, kürtaj cinayet midir, değil midir? Bu konuda birçok argüman ileri sürülebilir. Bazıları konuya annenin hakları açısından yaklaşabilir, bazıları fetüsün hakları açısından yaklaşabilir, bazıları dinsel, bazıları etik açısından yaklaşabilir, bazıları da konuya kürtajın sonuçları açısından yaklaşabilir. Uygulamalı etik, kürtaj örneğinde olduğu gibi tartışmalı konularda nasıl karar verilmesi gerektiğini araştırır.

Uygulamalı Etik Türleri

Sağlık bilimleri ve yönetimi açısından önemli olduğu düşünüldüğünden uygulamalı etik türlerinden iş ahlakı, mesleki etik, yönetim etiği, tıp etiği, biyoetik, biyomedikal etik, bilim etiği ve kamu etiği kavramları aşağıda kısaca açıklanmaktadır:

İş Ahlakı

İş ahlakı, uygulamalı bir ahlak bilgisidir ve iş hayatında karşılaşılan tüm ahlaki sorunları inceler. Bu sorunlar, çalışanlar arasında, çalışanlarla yöneticiler arasında, işletme ve işletmeyle ilişkide bulunanlar ya da işletmeyle çevresel faktörler arasında olabilir. İş ahlakı, iş yerinde iyi ve nazik olmak ya da para ve servete karşı olmak gibi bir anlama sahip değildir.

Mesleki Etik

Mesleki etik, belli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli bir biçimde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimlerini sınırlayan; yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan; meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkeler bütünü (Aydın, 2010: 4) olarak tanımlanabilir.

Yönetim Etiği

Yönetim etiği, etiğin yönetimle ilişkilendirildiği ve yönetim işlevlerinin etik boyutunun ele alındığı bir alandır. Yönetim etiği, genel olarak, yöneticilere işlerinde onlara yol gösterecek davranış biçimleri olarak tanımlanmaktadır (Filizöz, 2011: 220’den akt. Kavi ve Koçak, 2011).

Tıp Etiği

Tıp etiği, tıbbi ilişkiler çerçevesinde sağlık uzmanlarının iyi davranmak adına neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiği hakkındadır. Burada hem soyut düşünme, akıl yürütme hem de belirlenmiş kurallara uyma etkinlikleri söz konusudur.

Biyoetik

Biyoetik, bir değerlendirmeye göre, tıbbi eylemin yanı sıra insanın canlı doğayla ve çevreyle olan etkileşimlerindeki değer sorunlarının da konu edildiği disiplinler arası bir akademik alandır. Farklı bir yaklaşımla biyoetiğin, tıbbi arattırmalarda dürüstlük, koruyucu hekimlik, sağlık politikaları, sağlık ekonomisi gibi genel ve toplumsal yanı ağır basan konular çerçevesinde beliren etik sorunlara yönelen bir alan biçimde betimlemek de olanaklıdır (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

Biyomedikal Etik

Tıp etiğinden biyoetiğin geçişin bir ara kademesi olarak değerlendirilebilir. İnsan üzerinde gerçekleştirilen tıbbi eylemlerin yanı sıra hayvanlar üzerinde yürütülen tıp araştırmalarını da ilgi alanı içine alması, bir ölçüde insan merkezlilikten canlı merkezliliğe kaymış olması söz konusudur (Yıldırım ve Kadioğlu, 2007).

Bilim Etiği

Bilim etiği, “Bilimsel etkinliklerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan değerler sorunu ile bunlara getirilen çözüm önerilerin tartışıldığı alan” olarak tanımlanabilir ve araştırmacılara çalışmalarını sırasında uymaları gereken ilkeleri gösterir (Anadolu Üniversitesi, 2003).

%90 SORULARI YAKALAYAN ÖZETLER **Özetin devamı için tıklayınız..**